

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE UMANISTE
DOMENIUL FILOLOGIE

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

DE LA REPERTORIUL LINGVISTIC SPRE REPREZENTĂRILE DESPRE
LIMBI PRIN INTERMEDIUL SCRIERII AUTOREFLEXIVE.
PROPUNERE DE ANALIZĂ PENTRU CONTEXTUL UNEI ȘCOLI
GIMNAZIALE DIN ROMÂNIA

Conducător de doctorat :

Prof.univ.dr.habil. Monica Vlad

Student-doctorand :

Comănescu (Hagi) Veronica-Diana

CONSTANȚA

2019

CUPRINS

INTRODUCERE

1. Învățămintul românesc în fața noilor provocări : globalizare, multietnicitate și plurilingvism
2. Motivația cercetării doctorale
3. Problematika cercetării doctorale. Ipotezele avansate
4. Corpusul cercetării
5. Ancorarea teoretică și metoda de cercetare
6. Structura tezei
7. Alegerea limbii de redactare a cercetării doctorale
8. Citarea fragmentelor extrase din corpusul de cercetare și traducerea lor

PRIMA PARTE

CAPITOLUL 1. GENEZA ȘI CONTEXTUL CERCETĂRII

Preambul

- 1.1. Scurtă istorie a Dobrogei
- 1.2. Geneza cercetării doctorale
- 1.3. Locul de derulare a cercetării
- 1.4. Subiecții cercetării

CAPITOLUL 2. METODA ETNOGRAFICĂ – METODĂ FUNDAMENTALĂ DE INVESTIGARE ÎN CERCETAREA NOASTRĂ DOCTORALĂ

CAPITOLUL 3. MIJLOACE DE INVESTIGARE ȘI CORPUSUL CERCETĂRII

- 3.1. Mijloacele de investigare utilizate în cercetare
 - 3.1.1. Scurtă recapitulare a metodologiei chestionarului
 - 3.1.2. Constituirea corpusului furnizat prin utilizarea chestionarului : recoltare, spațiu, timp, structurarea chestionarului, resurse umane
 - 3.1.3. Biografia lingvistică
 - 3.1.3.1. Biografia lingvistică, instrument de cercetare sociolingvistică
 - 3.1.3.2. Biografia lingvistică, element constitutiv al Portofoliului european al limbilor
 - 3.1.3.3. Biografia lingvistică, exercițiu de scriere reflexivă
 - 3.1.3.3.1 Statutul discursiv al biografiei lingvistice redactate în context școlar : voci enunțative și construcție de sine. *Eul* enunțiator
 - 3.1.3.3.2. Statutul lui *tu* receptor în biografiile lingvistice
 - 3.1.3.3.3. Alte urme polifonice în biografiile lingvistice
 - 3.1.3.3.4. Enunțiatorul magistral
 - 3.1.3.4. Enunțiatorul magistral
 - 3.1.4. Constituirea corpusului format din biografiile lingvistice
 - 3.1.4.1. Prima etapă de culegere a datelor : biografii lingvistice redactate acasă, cu model
 - 3.1.4.2. A doua etapă de culegere a datelor : biografii lingvistice redactate în clasă, non dirijate
 - 3.1.4.3. A treia etapă de culegere a datelor : biografii lingvistice redactate în clasă, dirijate
 - 3.1.5. Reflecții asupra corpusului și a culegerii datelor

A DOUA PARTE

CAPITOLUL 1. DE LA REPERTORIUL LINGVISTIC AL ELEVILOR DE GIMNAZIU LA PROFILUL LINGVISTIC AL ȘCOLII GIMNAZIALE NR.30 „GHEORGHE ȚIȚEICA” DIN CONSTANȚA

- 1.1. Câteva delimitări metodologice necesare
- 1.2. Noțiunea de *competență plurilingvă și pluriculturală*
- 1.3. Conceptul de *repertoriu lingvistic*
- 1.4. Analiza repertoriilor lingvistice ale subiecților
 - 1.4.1. *Naționalitate și etnie* a subiecților, două concepte uneori imprecise pentru preadolescenți
 - 1.4.2. Particularitățile lingvistice ale subiecților esanționați
 - 1.4.2.1. Limbile vorbite acasă
 - 1.4.2.2. Limbile vorbite cu prietenii
 - 1.4.2.3. Prima limbă învățată
 - 1.4.2.4. A doua limbă învățată
 - 1.4.2.5. Limbile învățate în context instituțional
 - 1.4.2.6. Limbile străine studiate în cadrul cursurilor particulare
 - 1.4.2.7. Limbile de contacte aleatorii
- 1.5. Reflecții pe marginea profilului lingvistic al școlii

CAPITOLUL 2. ANALIZA VALORILOR SIMBOLICE ALE LIMBILOR ÎN IMAGINARUL SUBIECȚILOR. PUNCTE DE SPRIJIN TEORETICE

- Preambul
- 2.1. Noțiunea de *reflexivitate*
 - 2.2. Noțiunea de *reprezentare lingvistică*
 - 2.3. Despre conceptul de *imaginar* în general
 - 2.4. Despre *imaginarul lingvistic* între două viziuni: aceea a lui Anne-Marie Houdebine-Gravaud și aceea a lui Patrick Charaudeau
 - 2.4.1. Metode de abordare a conceptului de *imaginar lingvistic*
 - 2.4.2. Limite interpretative ale reprezentărilor lingvistice și ale imaginarii lingvistice

CAPITOLUL 3. ANALIZA PRIMEI TEME TRANSVERSALE: „IMAGINILE” LIMBILOR

- Preambul
- 3.1. Prima întrebare : *Care dintre limbile pe care le cunoști ți se pare cea mai ușoară și de ce?*; criterii de ordonare a acestei alegeri subiective
 - 3.1.1. Justificarea alegerii prin asimilarea conceptului de *limbă maternă*
 - 3.1.2. Justificarea alegerii printr-o comparație metalingvistică
 - 3.1.3. Justificarea alegerii prin criteriul practic-funcțional
 - 3.1.4. Justificarea alegerii prin apartenența la o rețea socială
 - 3.1.5. Justificarea alegerii printr-o analiză empirică a procesului de predare-învățare-evaluare
 - 3.1.6. Alte justificări
 - 3.2. A doua întrebare : *Care dintre limbile pe care le cunoști ți se pare cea mai grea și de ce ?*; criteriile de ordonare a acestei alegeri subiective
 - 3.2.1. Justificarea alegerii printr-o comparație metalingvistică
 - 3.2.2. Justificarea alegerii prin criteriul practic-funcțional
 - 3.2.3. Justificarea alegerii prin criteriul duratei studiului
 - 3.2.4. Alte justificări

3.3. A treia întrebare : *Care dintre limbi te reprezintă cel mai bine? De ce?*; criteriile de justificare a acestei alegeri subiective

3.3.1. Răspunsurile elevilor de etnie minoritară

3.3.2. Răspunsurile elevilor de etnie daco-română

3.4. Reprezentări lingvistice în biografiile lingvistice ale subiecților; lexicalizare adjectivală și adverbială în judecățile axiologice asupra limbilor

3.5. Reflecții pe marginea analizei reprezentărilor lingvistice ale subiecților

CAPITOLUL 4. ANALIZA CELEI DE A DOUA TEME TRANSVERSALE: TENSIUNI ȘI FRĂMÂNTĂRI ÎN RAPORTUL SUBIECȚILOR CU LIMBA LOR MATERNĂ

Preabul

4.1. Noțiunea de *limbă maternă*

4.2. Noțiunea de *insecuritate lingvistică*

4.3. Reprezentarea limbii materne în biografiile lingvistice

4.4. Reflecții pe marginea analizei raportului subiecților cu limba lor maternă

A TREIA PARTE

MODIFICAREA REPREZENTĂRIILOR SUBIECȚILOR DESPRE LIMBI? O PERSPECTIVĂ DIACRONICĂ

INTRODUCERE

CAPITOLUL 1. ABORDARE DIACRONICĂ DE SCURTĂ DURATĂ

Preambul

1.1. Ipoteze și finalități ale demersului experimental

1.2. Realizarea demersului experimental

1.2.1. Eșantionare

1.2.2. Prima etapă de redactare a biografiei lingvistice

1.2.3. A doua etapă: derularea atelierului de scriere autoreflexivă

1.2.4. A treia etapă : rescrierea biografiei lingvistice

1.3. Analizarea producțiilor scrise autoreflexive

1.3.1. Autorefecție asupra statutului eului – locutor plurilingv și asupra repertoriului său lingvistic

1.3.2. Autorefecție asupra raportului subiecților cu limba lor maternă

1.3.3. Autorefecție asupra rolului limbilor în viitorul subiecților

1.3.4. Repere comparative între cele două versiuni ale biografiilor lingvistice ale elevilor

1.4. Reflecții pe marginea rezultatelor obținute prin demersul experimental

CAPITOLUL 2. ABORDARE DIACRONICĂ DE LUNGĂ DURATĂ FĂRĂ INTERVENȚIE DIDACTICĂ

Preambul

2.1. Eșantionare

2.2. Schimbări în profilul lingvistic psihologic și social al subiecților între cele două versiuni de redactare a biografiei lingvistice

2.3. Repere cantitative în analiza corpusului în diacronie de lungă durată

2.4. Repere calitative în analiza corpusului în diacronie de lungă durată

2.4.1. Structura și organizarea textelor

- 2.4.2. Statutul eului – locutor plurilingv
- 2.4.3. Raportului subiectului cu limba sa maternă
- 2.4.4. Rolul limbilor în viitorul subiecților
- 2.5. Reflecții pe marginea analizei corpusului în diacronie de lungă durată fără intervenție didactică

CONCLUZII ȘI PERSPECTIVE

BIBLIOGRAFIE

ANEXE

REZUMAT

Cuvinte-cheie: *reflexivitate, repertoriu lingvistic, imaginar lingvistic, reprezentare lingvistică, limbă maternă biografie lingvistică*

I. Introducere

În cercetarea noastră doctorală, ne-am propus să examinăm repertoriile lingvistice și reprezentările despre limbi ale tinerilor adolescenți dintr-o școală secundară situată în mediul urban, regiunea Dobrogei, Școala Gimnazială Numărul 30 „Gheorghe Țițeica”. Profilul multiethnic al elevilor – două treimi daco-români și o treime minorități conlocuitoare – presupune *a priori* multilingvismul, fără ca acesta să devină în mod obligatoriu sursă a plurilingvismului conștient al elevilor. Limbile studiate la școală se situează pe paliere diferite de cunoaștere și utilizare și nu conduc automat către formarea competenței plurilingve și pluriculturale. Primele noastre elemente de surprindere vizează constatări precum: elevii de etnie minoritară nu vorbesc (aproape) niciodată între ei limba lor maternă la școală; elevii nu par conștienți de profilul lor lingvistic complex; raportul cu limba maternă al (aproape) tuturor tinerilor adolescenți este format din tensiuni și frământări; româna joacă rolul unei forțe anihilatoare asupra limbilor minoritare. Ca profesoară de limba franceză ca limbă străină de peste douăzeci de ani în școala considerată teren de observare, ne-am regăsit în fața unui câmp bogat spre a fi explorat din punct de vedere sociolingvistic și sociodidactic, ceea ce ne-a condus la formularea problematicii și a ipotezelor noastre de cercetare.

II. Problematika cercetării

Pornind de la ipoteza generală că între limbă și identitate există o legătură strânsă, vom examina în cercetarea noastră doctorală raporturile pe care subiecții – elevi de școală gimnazială din mediul urban multilingv și multiethnic al Dobrogei – le întrețin atât cu limb(a)ile maternă(e), cât și cu celelalte limbi din repertoriul lor. Construcția identitară complexă a indivizilor este restituită celorlalți sub forma imaginii de sine și aceasta îndeplinește două obiective importante: punerea în valoare a subiectului și minimalizarea, atât cât este posibil, a sentimentului de insecuritate lingvistică.

Dorim să analizăm și să evidențiem valorile simbolice pe care subiecții le acordă limbilor și criteriile în funcție de care ei emit judecăți axiologice. Ne vom focaliza, în același timp, pe

raportul subiecților cu limba lor maternă, raport mult mai complex decât ar părea la prima vedere, fiind fundamentul pe care se construiește orice activitate de învățare a limbilor.

Ipotezele cercetării

O primă ipoteză de cercetare vizează construirea repertoriului lingvistic al subiecților. Avansăm ideea că subiecții, în ciuda vârstei lor și a contextului pretins monolingv în care trăiesc, au repertorii lingvistice foarte bogate. Examinăm complexitatea repertoriilor lor în legătură cu particularitățile contextului (școală din centrul orașului Constanța, cu elevi provenind din familii relativ înstărite care acordă importanță studiului limbilor etc.). De asemenea, suntem interesați să definim profilul lingvistic al instituției în care derulăm cercetarea și măsura în care profilurile lingvistice individuale se apropie sau se distanțează de acest profil lingvistic general. Conceptul de *profil lingvistic al instituției* ne permite să deplasăm analiza de la nivelul individual către nivelul microsocial și să vedem care sunt efectele pe care întoarcerea către nivelul microsocial le are asupra dezvoltării competenței plurilingve și pluriculturale a indivizilor.

A doua ipoteză privește valorile simbolice pe care subiecții le acordă limbilor din repertoriul lor. Suntem interesați de reprezentările asociate limbilor de către tineri: limbă ușoară / limbă grea / limbă care îi reprezintă cel mai bine, ca și de criteriile pe care le mobilizează pentru a activa aceste asocieri.

A treia ipoteză privește relația pe care subiecții o întrețin cu limba maternă, relație pe care o bănuim problematică, marcată de incertitudini și de nesiguranță. Ipoteza noastră inițială îi are în vedere mai ales pe subiecții aparținând etniilor minoritare, dar rămânem receptivi și la răspunsurile subiecților daco-români.

În sfârșit, o a patra ipoteză se naște din experiența noastră didactică. În fața complexității repertoriilor lingvistice și a reprezentărilor pe care elevii le dezvoltă pe marginea limbilor, (și mai ales a limbilor materne), formulăm ipoteza că o intervenție pedagogică, axată pe obiective vizând competența plurilingvă, raportul cu limba maternă și rolul limbilor în viitorul subiecților, ar putea juca un rol important în dezvoltarea capacității reflexive a subiecților și a construirii identității lor plurilingve și pluriculturale.

III. Cadrul conceptual și teoretic

Cercetarea noastră se înscrie în două domenii, sociolingvistica și didactica limbilor și a culturilor. Principalele concepte pe care le convocăm în cercetarea noastră sunt: *reflexivitatea*, *repertoriul lingvistic*, *competența plurilingvă și pluriculturală*, *imaginarul lingvistic și reprezentarea lingvistică*, *limba maternă*, *insecuritatea lingvistică* și *biografia lingvistică*. Pentru aceste noțiuni, facem o trecere în revistă istorico-teoretică cu scopul de a evidenția evoluția conceptului, dar în aceeași măsură pentru a ne poziționa noi înșine într-o postură reflexivă și de a reține acele aspecte care servesc cercetării noastre.

Termenul de *reflexivitate* este unul polisemantic care ne interesează înainte de oricare altul în analiza imaginarii lingvistice al elevilor de nivel gimnazial. Oricare ar fi câmpul în care acesta se înscrie, conceptul presupune sensul de „întoarcere spre sine” (Vandenberghe, 2006: 975). În domeniul învățământului, această noțiune devine operațională mai ales la nivelul scrierilor reflexive sau despre sine, utilizate preponderent ca documente care acompaniază procesul de învățare (Bishop, 2004, Molinié și Bishop 2006, Chabanne 2006). Serge Bibauw et Jean-Louis Dufays (2010) consideră că pedagogia reflexivității conduce la o dezvoltare a posturii reflexive la elevi. Pentru cei doi cercetători, reflexivitatea exersată prin intermediul scrierilor despre sine, în contexte didactice, este un proces derulat individual care presupune doi destinatari, autorul însuși al textului și cadrul didactic, cei doi întâlnindu-se într-un spațiu intersubiectiv care presupune actul de mediere lingvistică.

Tocmai pornind de la aceste diferite puncte de vedere examinăm, în cercetarea noastră, noțiunea de *reflexivitate*, înainte chiar de a vorbi despre *imaginarul lingvistic*, *reprezentarea lingvistică* sau *limba maternă*: subiecții își constituie imaginarii lingvistice mobilizându-și capacitatea reflexivă și autoreflexivă. De asemenea, ei exercită actul reflectării în momentul în care trec la restituirea elementelor care le compun imaginarii lingvistice în producții discursive, atunci când își prezintă limbile din repertorii și poziționarea lingvistică. Ei aleg ce să prezinte, ce să dezvăluie, își stabilesc criteriile care ordonează prezentările, operează judecăți axiologice despre limbi, deci se analizează, se descoperă, se dezvoltă, își construiesc o identitate și, în final, o imagine.

Reprezentarea, concept cu frontiere fluide, transgresează mai multe domenii de cercetare și se situează în centrul didacticii limbilor, dereglând separările disciplinelor și instalând dimensiuni transversale (Zarate, 1997). Noțiune cu origini sociologice (Durkheim, 1895) și psihanalitice (Moscovici, 1960) și care a dat naștere numeroaselor dezvoltări sociolingvistice pornind de la cercetările fondatoare ale lui Labov (1963), reprezentarea ne interesează mai ales din perspectiva versantului său denumit *reprezentare lingvistică*.

În mod concret, apărută mai întâi sub denumiri precum: *imagerie lingvistică colectivă* la Labov în 1966, *atitudine, sentiment, opinie, viziune, imagine* la Gueunier et al., în 1983, *atitudine, ideologie subiacentă, valoare afectivă* la Milroy, în 1978, *imaginar lingvistic* la Houdebine, în 1982, noțiunea de *reprezentare lingvistică* se regăsește în manieră distinctă în cercetările sociolingviștilor francezi: Henri Boyer și Jean Peytard (1990), în lucrarea comună « Les représentations de la langue: approches sociolinguistiques ». În domeniul sociolingvisticii, cercetătorii îi atribuie mai multe funcții reprezentării lingvistice: *de cunoaștere și orientare* (Calvet, 1998), *identitară* (Pétard, 1999) care face apel la funcția de *justificare* a reprezentării sociale. În domeniul didacticii limbilor, reprezentarea este definită de Moore (2004) ca noțiune care reunește imaginile și concepțiile pe care fiecare actor social și le formează despre o limbă, despre normele, caracteristicile și statutul altor limbi, și este exact acest punct de vedere globalizant cel pe care îl vom convoca în analizele noastre.

În ceea ce privește conceptul de *imaginar lingvistic*, termenul cheie al cercetării noastre, prezentăm teoria fondatoare a lui Anne Marie Houdebine-Gravaud, teorie născută în anii 80, reluată și îmbogățită la începutul mileniului al treilea, și care concepe individul ca locutor (*sujet parlant socialisé*) care își concepe raporturile cu limbile prin intermediul normelor subiective (norme-evaluare), imaginarul fiind spațiul în care se gândesc, se trăiesc, se spun aceste evaluări (Boucherit, 2002). Precizând aceste aspecte, noi mobilizăm în cercetarea noastră teoria lui Patrick Charaudeau despre imaginarul lingvistic, mai recentă, care, pornind de la *distincția identitate socială / identitate discursivă*, vorbește despre atitudinile subiecților față de limbi. Pentru Charaudeau (2007), imaginarul lingvistic este un mod de percepere a lumii care se naște din mecanica reprezentărilor sociale, care se construiește din semnificarea obiectelor lumii, a fenomenelor care se produc în ea, a ființelor umane și a comportamentelor lor, transformând realitatea într-un real semnificant. Pentru acesta, simptomul imaginarului este discursul, poziție pe

care o adoptăm în cercetarea noastră. Imaginarul se construiește printr-un joc subtil între *savoirs de connaissance* (cunoștințe savante și cunoștințe rezultate din experiență) și *savoirs de croyance* (cunoștințe rezultate din revelații și cunoștințe izvorâte din opinii). Ceea ce ne interesează cel mai mult este universul cunoștințelor de opinii „care se nasc dintr-un proces de evenimente la finalul cărora subiectul adoptă o anumită poziție și se angajează într-o judecată privind faptele lumii” (Charaudeau, 2007). Judecățile de opinie emise de către elevi au o funcție identitară, ceea ce ne conduce către raportul dintre imaginar lingvistic și construcția identitară a individului.

Un alt concept fundamental vehiculat în cercetarea noastră est cel de *limbă maternă*, abordat de numeroși cercetători, printre care reținem contribuțiile lui Louise Dabène (1987, 1994), Véronique Castellotti (2001), Daniele Moore (2006). Concept versatil și dificil de definit, limba maternă este descrisă de către Véronique Castellotti în funcție de mai multe criterii. Cercetătoarea reia studiile lui Genouvrier (182) și Dabène (1994). Pentru aceasta, după criteriul etimologic sau morfologic, limba maternă este legată de mamă, în timp ce, după criteriul anteriorității apropiierii, limba maternă devine prima limbă învățată. Cercetătoarea convoacă, de asemenea, criterii de ordin funcțional și identitar, limba maternă fiind astfel limba cea mai utilizată sau limba cu care individul se identifică cel mai bine, chiar dacă nu mai vorbește acea limbă. În învățarea limbilor, regăsim opozițiile următoare: limbă sursă / limbă țintă, limba sursă fiind considerată cea maternă, și prima limbă a doua limbă, unde prima limbă este, de asemenea, cea maternă. În contextul cercetării noastre, poziționarea lingvistică a subiecților față de limba maternă este problematică și provoacă reflecții care vizează identitatea asumată. Apartenența subiecților la un anumit grup etnolingvistic și modul în care adolescenții trăiesc / își asumă această apartenență dau naștere unor raporturi uneori problematice cu limba maternă, mai ales pentru elevii aparținând unor minorități etnolingvistice.

Într-o regiune multietnică și multilingvă, uneori este dificil pentru un subiect adolescent care aparține unui grup etnolingvistic minoritar să își asume ca limbă maternă limba grupului său, atunci când se confruntă cu o altă limbă care este vehiculară și de școlarizare. Aducem în discuție, deci, complementar, noțiunea de *insecuritate lingvistică*, pornind de la studiile lui Louis-Jean Calvet (1995), reluate de Aude Bretegnier în 1999, care furnizează un model conținând patru cazuri privitoare la relațiile între securitate statutară și securitate lingvistică: insecuritate formală

statutară, securitate formală și insecuritate statutară, insecuritate formală și securitate statutară, securitate statutară și formală. Aplicăm acest model în analiza corpusului nostru de cercetare.

Cât despre *biografia lingvistică*, principalul mijloc de sondare a imaginarului și a reprezentărilor subiecților despre limba lor maternă și despre diferite alte limbi în cercetarea noastră, o examinăm în complexitatea câmpurilor epistemologice care o definesc, dintre care le reținem pe cele trei care sunt cele mai importante. Pentru orientarea axată pe didactica limbilor și didactica plurilingvismului, cităm numele lui Christine Perregaux (2000, 2006), Muriel Molinié (2002, 2004, 2006), Danièle Moore (2004, 2006), Véronique Castellotti (2004, 2006, 2017), Daniel Coste (2001, 2006, 2009), Annemarie Dinvaut (2010, 2011, 2012). În ceea ce privește orientarea sociolingvistică largă, facem apel la lucrările lui Philippe Blanchet (2010, 2011, 2013), alături de cele ale lui Patrick Chardenet (2011, 2015), Michael Byram (2008, 2011), Bruno Maurer (1995, 2013, 2016), în timp ce pentru orientarea prin care situăm biografia lingvistică la nivelul formării profesionale amintim numele lui Christine Perregaux (2002, 2011), Véronique Fillol (2009, 2011), Monica Vlad (2015), Stéphanie Galligani (2014), José Gonzalez Monteagudo (2012), Nathalie Thamin (2012) et Diana Simon Lee (2012). Analiza discursului întreprinsă în aceste cazuri diferă în funcție de pisteles urmate de fiecare cercetător.

În lucrarea noastră, tratăm conceptul de *biografie lingvistică* ca instrument de cercetare sociolingvistică căci îl utilizăm cu scopul de a înțelege mai bine raporturile pe care le au adolescenții cu limbile din repertoriul lor, într-o regiune multietnică. Ca exercițiu de scriere reflexivă cu orientare sociolingvistică, biografia lingvistică a primit diferite etichete din partea cercetătorilor: *biografie lingvistică* (Van den Avenne, 2004), *demers biografic* (Molinié, 2002, 2004), *itinerare* sau *fragmente biografice* (Lambert, 2005), *povestiri (auto)biografice* (Lüdi, 2005), *parcurs bio-lingvistic și autobiografie lingvistică* (Perregaux, 2002, 2006, 2007), *biografie lingvistică* (Cuq, 2003). Din multitudinea de definiții care există, reținem punctul de vedere al lui Jean-Pierre Cuq (2003), care pune în relație biografia lingvistică și capitalul lingvistic evolutiv al oamenilor, dar care adaugă la acestea dimensiunea discursivă autoreflexivă care trimite la opinia lui Charaudeau privitoare la discurs ca „simptom” al imaginarului lingvistic. Tocmai acest lucru ne permite să examinăm producțiile biografice ale elevilor ca discursuri autoreflexive specifice, în care putem repera atât mărcile subiectivității, cât și cunoștințe de diferite tipuri care construiesc imaginarul lor lingvistic.

IV. Metodologie

În ceea ce privește metodologia pe care o folosim, optăm pentru metoda etnografică, adaptată condițiilor cercetării noastre. Din punct de vedere teoretic, ne întoarcem până la Bronislaw Kasper Malinowski (1963), unul dintre fondatorii metodei etnografice și care, reluat de Lapassade (1991, 1992) și Cléret (2013), accentuează importanța activității de observare în cadrul acestei metode. Menționăm și punctul de vedere al lui Cléret (2013) care descrie situația cercetătorului etnograf, asemănătoare cu aceea a unui scufundător în apele oceanului și care se găsește întotdeauna *in situ*, în mijlocul fenomenelor și al actorilor, disimulat în context cât de mult este posibil pentru ca indivizii pe care îi observă să se comporte firesc. După ce am menționat toate acestea, la finalul unui excurs teoretic amplu și reflexiv, adoptăm în materie de etnografie opțiunile metodologice ale aplicării acesteia în context școlar, descrise de Margarida Cambra Giné în lucrarea sa din 2003. În centrul demersului nostru stau observațiile *in situ* făcute de-a lungul anilor sau obținute în timpul contactului direct cu subiecții. În momentul în care observațiile s-au transformat în interogații care cereau o explorare mai profundă, am utilizat chestionarul și biografia lingvistică ca mijloace de investigare pe care le-am considerat perfect adaptate nevoilor noastre. Am utilizat, de asemenea, experimentul didactic cu scopul de a confirma ultima ipoteză formulată, privind influența pe care o intervenție pedagogică o poate avea asupra raportului subiecților cu limbile din repertoriile lor.

V. Corpus

Corpusul cercetării noastre este format din date scrise fabricate, culese între 2015-2018. Eterogen, căci a fost strâns prin raportare la ipoteze cu încărcătură diferită, acesta cuprinde 578 de chestionare și 212 biografii lingvistice, obținute în etape distincte care ne permit atât o abordare sincronică, cât și una diacronică. Chestionarele ne-au permis să examinăm atât repertoriile lingvistice ale elevilor, cât și reprezentările lor despre limbi. Biografiile lingvistice, mai complexe din punctul de vedere al temelor abordate de către subiecți și al realizării discursive, ne-au ajutat să înțelegem nuanțele cele mai fine ale raporturilor pe care adolescenții le întrețin atât cu limbile înscrise în repertoriile lor, cât și cu persoanele resursă în învățare, într-o perspectivă evolutivă.

VI. Perspectivă descriptivă a structurii tezei

În introducerea tezei, prezentăm câteva aspecte legate de legislația românească a învățământului privitoare la respectarea drepturilor minorităților și de distanța care există între nivelul declarativ și punerea în practică a politicilor lingvistice. Explicităm motivația cercetării noastre în contextul Dobrogei și definim problematica și ipotezele cercetării. Justificăm ancorarea teoretică și metodologică, alegerea limbii de redactare și facem câteva remarci asupra modalităților de inserare și de traducere a exemplelor extrase din corpus.

În prima parte a tezei, pentru a ilustra geneza cercetării noastre, consacram capitolul de debut prezentării detaliate a contextului cercetării. Este vorba despre contextul larg al Dobrogei, regiune căreia îi facem o prezentare istorică privitoare la constituirea mozaicului său etnic, dar și despre contextul Școlii Gimnaziale Nr.30 „Gheorghe Țițeica” din Constanța, care constituie locul de derulare a cercetării noastre doctorale. Încheiem acest prim capitol cu prezentarea informațiilor generale privind subiecții cercetării. Metoda etnografică, în care încadrăm demersul nostru, este prezentată în al doilea capitol și ne permite expunerea faptelor sociale printr-un studiu complex axat pe fenomene, nu pe senzational. Dedicăm cel de-al treilea capitol al acestei părți chestionarului și biografiei lingvistice care ne servesc la strângerea corpusului; acesta este motivul pentru care prezentăm aceste două metode în cadrele lor conceptuale de sorginte sociologică, dar explicăm modul în care le integrăm în cercetarea noastră și care sunt tipurile de adaptări necesare pentru a putea strânge date de la public școlar de 10-14 ani. Prima parte se încheie cu prezentarea detaliată a corpusului: modalități de recoltare a datelor, protocol de strângere a acestora, date cantitative.

A doua parte a cercetării este consacrată, mai întâi, analizei repertoriilor lingvistice a 202 subiecți. Ca urmare a datelor obiective strânse, realizăm, în primul capitol al acestei părți, după ce prezentăm punctul de vedere teoretic privitor la noțiunile de *competență plurilingvă și pluriculturală* și de *repertoriu lingvistic*, profilul lingvistic al școlii care servește drept teren de cercetare, nivelurile acestui profil fiind: limba maternă a subiecților, prima și a doua limbă învățate, limbile studiate în cadru cursurilor private și limbile de contacte aleatorii. Al doilea și al treilea capitol ale acestei părți a cercetării ne permit să avansăm date factuale cantitative care să conducă spre reprezentările subiecților. Analizăm cele două teme transversale identificate în corpus prin raportare la ipotezele de plecare: valorile simbolice pe care subiecții le acordă limbilor și statutul

limbii materne, statut problematic atât pentru subiecții de etnie minoritară, cât și pentru cei daco-români. Ca urmare a utilizării chestionarului și a biografiei lingvistice, obținem printr-o analiză tematică criteriile principale în funcție de care subiecții își construiesc reprezentările despre limba cea mai ușoară, limba cea mai grea, limba care îi reprezintă cel mai bine. Această analiză tematică este completată de o analiză de discurs care vizează adjectivele și adverbele prin care se lexicalizează reprezentările subiecților despre limbi în discurs. Atenția noastră se îndreaptă în același timp, în al treilea capitol al acestei a doua părți, către studierea raportului subiecților cu limba maternă, pe care îl aprofundăm, și care este problematic pentru o mare parte a subiecților, minoritari sau nu. Principalele concepte pe care este fundamentată argumentarea noastră sunt următoarele: *competența plurilingvă și pluriculturală, repertoriul lingvistic, reflexivitatea, reprezentarea lingvistică, imaginarul lingvistic, limba maternă și insecuritatea lingvistică*. Noi le explicăm în cadrele epistemologice originare, arătând prin ce anume sunt problematice și cum se articulează în analiza corpusului nostru.

În a treia parte, optăm pentru prezentarea în două capitole a analizei diacronice a temelor transversale ale cercetării noastre. Este vorba de două tipuri de diacronie: de scurtă durată cu intervenție didactică și de lungă durată fără intervenție didactică, cu scopul de a vedea dacă intervenția didactică poate influența poziționarea lingvistică a subiecților sau aceasta suportă aceleași modificări grație procesului normal de maturizare psihosocială a individului. În primul capitol, detaliem intervenția pedagogică derulată cu un grup-țintă de elevi de clasa a VII-a (13-14 ani) în timpul anului școlar 2017-2018. Pe o axă cronologică, această intervenție cuprinde trei etape: redactarea unei prime versiuni a biografiei lingvistice a subiecților (septembrie 2017), derularea atelierului de scriere autoreflexivă axat pe trei teme majore: deșteptarea conștiinței de individ plurilingv și pluricultural, raportul cu limba maternă, rolul limbilor în viitorul subiecților (mai-iunie 2018), redactarea celei de a doua versiuni a biografiei lingvistice (iunie 2018). În al doilea capitol, prezentăm abordarea diacronică de lungă durată fără intervenție pedagogică, ceea ce presupune analizarea a două versiuni ale biografiei lingvistice a unui grup-țintă de elevi, prima versiune fiind redactată de către subiecți în clasa a VI-a (11-12 ani, septembrie 2015) și cea de-a doua fiind scrisă în clasa a VIII-a (14-15 ani, iunie 2018). Această abordare ne permite să comparăm cantitativ, dar mai ales calitativ cele două versiuni ale biografiei lingvistice a subiecților cu scopul de a vedea dacă un demers didactic axat pe obiective strâns legate de plurilingvism și de dezvoltarea conștiinței identitare, mai ales lingvistice, produce schimbări în poziționarea

lingvistică a preadolescenților. Ajungem astfel la concluzia că un demers didactic bine gândit, construit în funcție de context și de reprezentările elevilor despre limbi, poate să îi ajute pe aceștia să se poziționeze mai bine la nivel lingvistic și identitar, mai repede și mai eficace decât în cazul în care acționează doar procesul de dezvoltare psihosocială inerentă a individului.

VII. Elemente noi

Cercetarea noastră doctorală est novatoare pe mai multe planuri. Din punctul de vedere al terenului, noi cercetăm un context neexplorat până în prezent din punctul de vedere al ipotezelor pe care le avansăm – poziționare lingvistică problematică a tinerilor adolescenți în regiunea urbană multiethnică și multilingvă a Dobrogei românești, fără conflicte interetnice și fără fenomene de migrație recentă. Din punct de vedere conceptual, introducem noțiunea de *profil lingvistic al unei instituții*, noțiune pe care o considerăm un fundal indispensabil într-o analiză a profilurilor lingvistice individuale. Aceasta ne permite să înțelegem legăturile strânse dintre subiecți și regiunea în care trăiesc, atât din punct de vedere lingvistic, cât și identitar în sensul larg. În sfârșit, utilizăm biografia lingvistică ca mijloc de investigare a reprezentărilor lingvistice ale subiecților. Instrument utilizat mai ales în contexte de migrații, colonizare, formare inițială a profesorilor de limbi, noi propunem utilizarea sa cu un public școlar, de vârstă relativ mică, într-un mod ținut spre obiective precise care vizează deșteptarea conștiinței plurilingve. Analizăm particularitățile tematice și discursive ale acestora în context școlar, context care determină statutul aparte al *eului* enunțiator și al lui *tu* destinatar al acestui mesaj. Facem o repertoriere a fațetelor polifonice ale *eului* enunțiator în acest tip de text și prezentăm imaginea lui *tu* destinatar, profesorul. Polifonia este cauzată atât de vârsta scriitorului care reia fără să își dea seama vocea altora pe care îi investește cu o autoritate și o înțelepciune superioară celei ale sale, cât și de dorința de a impresiona lectorul. Aceasta ne face să ne întrebăm despre sinceritatea acestui tip de producții scrise, redactate în context școlar, chiar dacă cercetători precum Bibauw și Dufays (2010) afirmă că nu există criterii prin care să se diferențieze scrierile reflexive *sincere* de cele *prefăcute* și că această probare a sincerității nici nu ar trebui să fie un scop în sine. Considerăm că biografia lingvistică este un spațiu discursiv în care elevul, *eul* enunțiator, își construiește o imagine pozitivă, în general, dat fiind că destinatarul este *a priori* profesorul care i-a dat cerința de lucru.

Concluzii

Prin cercetarea noastră doctorală, am ajuns la mai multe concluzii importante.

Am demonstrat că și într-o regiune multiethnică și multilingvă unde nu există conflicte interetnice, poziționarea lingvistică a tinerilor adolescenți este problematică, mai ales prin raportare la limba lor maternă. Acest teren bogat a fost explorat prin intermediul chestionarului și al biografiilor lingvistice, care au condus la obținerea de date ce au fost supuse atât unei analize tematice, cât și discursive, în sincronie.

Am inventariat criteriile în funcție de care subiecții operează judecăți despre limbi – limbă ușoară / grea / care îi reprezintă cel mai bine – și am văzut cum materializează la nivel discursiv judecățile axiologice despre limbi, focalizându-ne pe lexicalizarea adjectivală și adverbială.

De asemenea, am examinat raportul problematic al subiecților cu limba maternă, punând în evidență cât de dificilă devine construcția identitară în momentul în care acest raport nu este clar și nu îi aduce liniște individului.

În ultima parte a cercetării noastre, am demonstrat că intervenția pedagogică vizând ameliorarea raportului pe care subiecții îl au cu limbile din repertoriul lor este eficace, că schimbările se produc mai rapid ca urmare a unei reflecții ghidate decât prin evoluția naturală a indivizilor.

Pentru a conchide, considerăm că cercetarea noastră face o primă descriere a unei realități sociolingvistice a elevilor din mediul școlar urban, explicitând aspecte neașteptate de plurilingvism problematic, ascuns sub aparența multilingvismului secular liniștitor. Deschidem piste de reflecție viitoare, dar demonstrăm și că demersurile didactice propuse în clase multietnice ar trebui să meargă în direcția trezirii conștiinței plurilingve a tinerilor adolescenți, ceea ce ar fi foarte util atât pentru propria construcție identitară, cât și pentru mai buna lor integrare socială.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- BENVENISTE, Émil, 1966. *Problèmes de linguistique générale, I*. Paris : Gallimard.
- BIBAUW, Serge et DUFAYS, Jean-Louis, 2010. « Les pratiques d'écriture réflexive en contexte de formation générale ». In : *Repères pédagogiques*, revue andragogique marocaine, Université Hassan II-Mohammedia / Éditions Bouregreg, <hal-00798613>, p.13-30.
- BLANCHET, Alain, GHIGLIONE, Rodolphe, MASSONAT, Jean et TROGNON, Alain, 2013. *Les techniques d'enquête en sciences sociales*. Paris : Dunod.
- BOUCHERIT, Aziza, 2002. « Norme, représentation, idéal, imaginaire linguistique ». In : *L'Imaginaire linguistique*, Houdebine-Gravaud, A.-M. (sous la direction de), édition préparée par Evangelia Adamou. Paris : L'Harmattan. p.25-30.
- BRETEGNIER, Aude, 1999. *Sécurité et insécurité linguistique. Approches sociolinguistique et pragmatique d'une situation de contact de langue. La Réunion*. Thèse de doctorat en linguistique. Université de Réunion.
- *** *Cadre européen commun de références pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*, 2001. Strasbourg : Unités des Politiques linguistiques.
- CAMBRA GINÉ, Margarida, 2003. *Une approche ethnographique de la classe de langue*. Paris : Editions Didier.
- CALVET, Louis-Jean, 1998. « Insécurité linguistique et représentations. Approche historique ». In : *Une ou des normes ? Insécurité linguistique et normes endogènes en Afrique francophone*, Calvet, Louis-Jean et Moreau, Marie-Louise (éds). Paris : Didier Érudition, Coll. « Langues et développement », p. 9-17.
- CALVET, Louis-Jean et DUMONT, Pierre (dir.), 1999. *L'enquête sociolinguistique*. Paris : L'Harmattan.
- CANDEA, Maria, 2018. « Construire une recherche d'envergure en sciences du langage : les premiers pas en doctorat ». In : *International Journal of Cross Cultural Studies and Environmental Communication*, vol. 1/2018, *Corpus*, Candea, Maria, Causa, Mariella, Ciugureanu, Adina, Quainquin, Hélène et Vlad, Monica (coord.). București : Editura Universitară, ISSN : 2285 – 3324, p.13-20.
- CANDELIER, Michel (coord.), CAMILLERI-GRIMA, Antoinette, CASTELLOTTI, Véronique, de PIETRO, Jean-François, LORINCZ, Ildikó, MEIßNER, Franz-Joseph, NOGUEROL, Artur et SCHRÖDER-SURA, Anna, avec le concours de Muriel MOLINIÉ, 2012. *Cadre de Référence pour les Approches Plurielles des Langues et des Cultures*. Strasbourg : Division de l'information publique, Direction de la communication.

- CAPIDAN, Theodor, 1932. *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic. Academia Romană. Studii și Cercetări (Operă premiată de Academia Romană cu Premiul Statului Eliade Rădulescu*. București: Monitorul oficial și imprimeriile statului. Imprimeria națională.
- CARAGIU-MARIOȚEANU, Matilda, 2012. „Un dodecalog al aromânilor sau 12 adevăruri incontestabile, istorice și actuale despre aromâni și despre limba lor”. In: *Aromânii. Istorie, limbă, destin*, Djuvara, Neagu (coord.), București: Editura Humanitas, p.207-225.
- CASTELLOTTI, Véronique, 2001. *La langue maternelle en classe de langue étrangère*, Paris : CLE International.
- CASTELLOTTI, Véronique, COSTE, Daniel, MOORE, Danièle, TAGLIANTE, Christine, 2004. *Portfolio européen des langues collège*, Paris, Didier/ ENS/CIEP.
- CASTELLOTTI, Véronique, MOORE, Danièle, 2006. « Parcours d’expériences plurilingues et conscience réflexive : le portfolio européen des langues pour le collège ». In : *Le français dans le monde, recherches et applications* : « Biographie langagière et apprentissage plurilingue », Molinié, Muriel (dir.), janvier 2006, p.54-68.
- CASTELLOTTI, Véronique, 2017. *Pour une didactique de l’appropriation. Diversité, compréhension, relation*. Paris : Didier.
- CHARAUDEAU, Patrick, 2004. « L’Identité **culturelle** : le grand malentendu ». In : *Actes du colloque du Congrès des SEDIFRALE*, Rio, 2004. [En ligne] URL : <http://www.patrick-charaudeau.com/L-identite-culturelle-le-grand.html>, (consulté le 18 mars 2018).
- CHARAUDEAU, Patrick, 2005. « L’Identité culturelle entre soi et l’autre ». In : *Actes du colloque de Louvain-la-Neuve en 2005*. [En ligne] URL : <http://www.patrick-charaudeau.com/L-identite-culturelle-entre-soi-et.html>. (consulté le 15 mars 2018).
- CHARAUDEAU, Patrick, 2006. « Identités sociales, identités culturelles et compétences ». In : *Hommage à Paul Miclău*. [En ligne] URL : <http://www.patrick-charaudeau.com/Identites-sociales-identites.html>. (consulté le 18 mars 2018).
- CHARAUDEAU, Patrick, 2007. « Les Stéréotypes, c’est bien. Les imaginaires, c’est mieux ». In : *Stéréotypage, stéréotypes : fonctionnements ordinaires et mises en scène*, Boyer, Henri. (dir.). Paris : L’Harmattan. [En ligne] URL : <http://www.patrick-charaudeau.com/Les-stereotypes-c-est-bien-Les.html>. (consulté le 18 mars 2018).
- CHARAUDEAU, Patrick, 2009. « Identité sociale et identité discursive. Un jeu de miroir fondateur de l’activité langagière ». In : *Identités sociales et discursives du sujet parlant*, Charaudeau, Patrick (dir.). Paris : L’Harmattan. [En ligne] URL : <http://www.patrick-charaudeau.com/Identite-sociale-et-identite,217.html>. (consulté le 18 mars 2018).
- CHARAUDEAU, Patrick et MAINGUENEAU, Dominique, 2002. *Dictionnaire d’analyse du discours*. Paris : Seuil.

- CLÉRET, Baptiste, 2013. « L’Ethnographie comme démarche compréhensive : immersion dans les dynamiques consommatoires du rap en France ». In : *Recherches qualitatives – La Recherche qualitative dans les sciences de la gestion. De la tradition à l’originalité*, vol. 32 (2) / 2013, p.50-77.
- COJOC, Mariana, 2019. „Minoritățile etnice dobrogene în structura demografică a Constanței în perioada 1878-1939“. In : *Dobrogea, edificii cu mozaic : credința, cultura, cetatea*, Colesniuc, Sorin (coord.), Constanța : Ex Ponto, p.75-85.
- COLESNIUC, Sorin (coord.), 2019. *Dobrogea, edificii cu mozaic: credința, cultura, cetatea*. Constanța: Ex Ponto.
- COPANS, Jean, 1996. *Introduction à l’ethnologie et à l’anthropologie*. Paris : Nathan Université.
- COSTE, Daniel, 2001. « Compétence bi/plurilingue et (in)sécurité linguistique ». In: *Atti del*
- COSTE, Daniel, MOORE, Danièle, ZARATE, Geneviève, 2009. *Compétence plurilingue et pluriculturelle – Vers un Cadre Européen Commun de référence pour l’enseignement et l’apprentissage des langues vivantes : études préparatoires*. Strasbourg ; Divisions des politiques linguistiques.
- CUQ, Jean-Pierre, 2003. *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*. Paris : CLE International.
- DABÈNE, Louise, 1987. « Langue maternelle, langue étrangère. Quelques réflexions ». In : *Langues modernes*, 1987, n°1, Dialnet, p.91-95. [En ligne] URL : <https://dialnet.unirioja.es/ejemplar/26055>, (consulté le 10 juillet 2019).
- DABÈNE, Louise, 1994. *Repères sociolinguistiques pour l’enseignement des langues*. Paris : Hachette.
- DELAS, Daniel, 2006. « Instances du sujet et travail en biographie langagière ». In : *Le français dans le monde. Recherches et applications*, Molinié, Muriel. (coord). *Biographie langagière et apprentissage plurilingue*, n°39 / 2006, p.12-16.
- DJUVARA, Neagu (coord.), 2012. *Aromânii : istorie, limbă, destin*. București: Humanitas.
- DUCROT, Oswald, 1984. *Le Dire Et le Dit*. Paris : Les Editions de Minuit.
- DUFOUR, Marion, 2014. « Du concept de répertoire langagier et de sa transposition didactique ». In : *Lidil*, Canelas-Trevisi et Gagnon, Roxane (sous la direction de). L’analyse des données didactiques. Sélection, synthèse, description, interprétation, n°49 | 2014, p.179-194.
- FRANCARD, Michel, 1993. *L’insécurité linguistique en Communauté Française de Belgique, Français et Société*, numéro 6, Bruxelles, Ministère de la Culture, Service de la langue française.

- GENOUVRIER, Émile, 1982. « Des Français devant la langue maternelle ». In : *Langue française*. Langue maternelle et communauté linguistique, n°54, 1982, p.56-67.
- GUENIER, Nicole, 2003. "Attitudes and representations in sociolinguistics: theories and practice". In: *Sociolinguistics in France: Theoretical Trends at the Turn of the Century*, Tabouret-Keller Andrée et Gadet, Françoise (éds). International Journal of the Sociology of Language, n°.160 / 2003, Berlin / New York, Mouton de Gruyter, p.41-62.
- GUMPERZ, John J., 1971. *Language in Social Groups* (vol. 3 / Language science and national development), Stanford University Press.
- HAGI, Veronica-Diana, 2017. « La Biographie langagière comme exercice d'écriture autoréflexive ». In : *Annales de l'Université « Dunărea de Jos » de Galați*, fascicule XXIII, vol. XII, no. 5 : *Mélanges francophones. Études et recherches francophones*. Galati University Press, p.101-116.
- HAGI, Veronica-Diana, 2017. « L'atelier d'écriture autoréflexive, une démarche inscrite dans la didactique de l'appropriation ». In : *Annales de l'Université de Craiova*, série Psychologie-Pédagogie, an XVI, no. 35-36, 2017. Craiova : Editura Universitaria, p. 155-166.
- HAGI, Veronica-Diana, 2018. « Les biographies langagières des apprenants de niveau collège : entre le je polyphonique et le tu enseignant ». In: *The Annals of Ovidius University of Constanța: Philology Series* Vol. XXIX, 2/2018: *METAPHOR, SPATIALITY, DISCOURSE: Roots, Routes and Displacement*, p.90-102.
- HAGI, Veronica-Diana, 2018. « Représentations et imaginaires linguistiques des élèves roumains du niveau collège. Tensions et évidences ». In : *Studii inter- și transdisciplinare în cercetarea doctorală. Actele Colocviului Național al Școlii doctorale „Alexandru Piru”*, Băluică, Oana, Teodorescu, Cristiana-Nicola (éds.). Craiova : Editura Universitaria, p. 247-258.
- HAGI, Veronica-Diana, 2019. « Investiguer le profil plurilingue des collégiens de la région de Dobroudja par la biographie langagière ». In : *Dialogos*, vol. XX, n° 36/2019, București : Editura ASE, p. 88-105.
- HOUDEBINE, Anne-Marie, 1982. « Norme, imaginaire linguistique et phonologie du français contemporain ». In : *Le Français Moderne*, Antoine, Gérald et Chaurand, Jacques (dir.). Revue publiée avec le concours de CNRS, 50e année, janvier 1982, n°1, p.42-51.
- HOUDEBINE-GRAVAUD, Anne-Marie (sous la direction de), 2002. *L'Imaginaire linguistique*. Édition préparée par Evangelia Adamou. Paris : L'Harmattan.
- HOUDEBINE-GRAVAUD, Anne-Marie, 2013. « L'Imaginaire linguistique entre idéal de langue et langue idéale. Sa modélisation, son application, son développement en imaginaire culturel via la sémiologie des indices ». In: *Language and Literature – European Landmarks of Identity*. N°13 / 2013, p.9-19.
- KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine, 2002, 2006. *L'Énonciation*. Paris : Armand Colin.

- LAPASSADE, Georges, 1991. *L'ethnologie, les sources anglo-saxonnes*. Paris : Méridiens Klyncksieck.
- LAPASSADE, Georges. « La Méthode ethnographique ». [En ligne] URL : <http://libertaire.free.fr/GLapassade06.html>. Origine : <http://www.ai.univ-paris8.fr/corpus/lapassade/ethngrin.htm>, (consulté le 15 juin 2019).
- LAPLANTINE, François, 2006. *La description ethnographique*. Paris : Armand Colin.
- MAINGUENEAU, Dominique, 1979. « L'analyse du discours ». In : *Repères pour la rénovation de l'enseignement du français à l'école élémentaire*. Analyse des discours, n°51, 1979, p. 3-27.
- MAINGUENEAU, Dominique, 1991. *L'Analyse du discours*. Paris : Hachette Supérieur.
- MALINOWSKI, Bronislaw (1963). *Les Argonautes du Pacifique occidental*. Paris : Gallimard.
- MALINOWSKI, Bronislaw, 1985. *Journal d'ethnologue*. Paris : Le Seuil.
- MAURER, Bruno, 1998. « Représentation et production de sens ». In : *Cahiers de praxématique. Linguistique et représentation(s)*, n°31 | 1998, p.19-38.
- MOLINIÉ, Muriel et BISHOP, Marie-France (dir.), 2006. *Autobiographie et réflexivité*. CRTF, Université de Cergy-Pontoise.
- MOORE, Danièle, 2006. *Plurilinguismes et école*. Paris : Didier.
- MURPHY-LEJEUNE, Émilie et ZARATE, Geneviève, 2003. « L'acteur social pluriculturel : évolution politique, positions didactiques ». In : *Le français dans le monde*. Numéro spécial : Vers une compétence plurilingue, n°34 / 2003, p. 32-46.
- PERRÉGAUX, Christiane. et Athlan, Nathalie, 2000. « Biographie langagière : ressource pour les apprentissages scolaires ». In : *Créole, Cercle de réalisations et de recherche pour l'éveil au langage et l'ouverture aux langues à l'école*. No.3 / 2000, p. 3-5.
- PERRÉGAUX, Christiane, 2002. « (Auto)biographies langagières en formation et à l'école : pour une autre compréhension du rapport aux langues ». In : *Bulletin vals-asla*. Bulletin suisse de linguistique appliquée, n° 76 / 2002, p. 81-94.
- PETITJEAN, Cécile, 2009. *Représentations linguistiques et plurilinguisme*. Thèse présentée à la Faculté de Lettres Institut des Sciences du Langage et de la Communication Université de Neuchâtel pour l'obtention du grade de docteur ès Sciences Humaines. Linguistique. Université de Provence - Aix-Marseille I; Université de Neuchâtel, Français.
- RICHTERICH, René, 1998. « La compétence stratégique : acquérir des stratégies d'apprentissage et de communication ». In : *Le Français dans le Monde, Recherches et applications* : « Apprentissage et usage des langues dans le cadre européen », juillet, 1998, p. 188-212.

- ROUSSI, Maria, 2009. *L'insécurité linguistique des professeurs de langues étrangères non natifs : le cas des professeurs grecs de français*. Thèse de doctorat en linguistique. Université de la Sorbonne nouvelle - Paris III.
- SARAMANDU, Nicolae, NEVACI, Manuela, 2013. *Sinteze de dialectologie română*, București: Editura Universitară.
- THAMIN, Nathalie, 2007. *Dynamique des répertoires langagiers et identités plurilingues de sujets en situation de mobilité*. Thèse de doctorat en linguistique. Université Stendhal - Grenoble III.
- TRIMAILLE, Cyrill, 2012. *Plurilinguisme et identités*, cours CNED – Université Stendhal-Grenoble 3, Master mention Sciences du langage spécialité Fle, 1ère année.
- UNGUREANU, Cristina, 2017. *Dicționar de terminologie sociolingvistică*. Iași: Institutul European.
- ZARATE, Geneviève et CANDELIER, Michel (éds), 1997. *Les représentations en didactique des langues et cultures*. Paris : Didier.
- VAN DEN AVENNE Cécile, 2004, *Changer de vie, changer de langues. Paroles de migrants entre le Mali et Marseille*, Paris : L'Harmattan, Espaces discursifs.
- VANDENBERGHE, Frédéric, 2006. « Réflexivité et modernité ». In : *Dictionnaire des sciences humaines*, S. Mesure et P. Savidan (éds.). Paris: PUF, p.975-977.
- VERMA-SHIVENDRA, K., 1990. "My mother tongue is not my mother's tongue". In : *Didactique des langues maternelles*, GAGNÉ, Gilles, PAGÉ, Michel et TARRAB, Elca (dir.). Bruxelles : De Boeck.
- VILATTE, Jean-Christophe, 2007. *Méthodologie de l'enquête par questionnaire*. Formation « Évaluation », 1er – 2 février 2007 à Grisolles.
- VLAD, Monica, 2015. *Le plurilinguisme dans la formation universitaire des enseignants de langues*. București: Editura Universitară.